

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת בלק, תשע"א
מספר 922מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

ברכותיו של בלעם ועם ישראל

בפרשתנו מסופר על המפגש בין בלק לבלעם. במפגש זה מבקש בלק מבלעם לקלל את עם ישראל, אך בסופו של דבר בלעם מברך את העם. הברכות היפות הנאמרות מפי בלעם מול בני ישראל מייצגות ללא ספק את עם ישראל מראשיתו ועד לאחרית הימים, והן נהפכו במשך הדורות לברכות מפורסמות ביותר, כגון "מֵה-טָבוֹ אֶהְלִיךָ יַעֲקֹב מִשְׁפָּנְתֶיךָ יִשְׂרָאֵל" (כד:ה).

השאלה הטבעית המתעוררת כאן היא מדוע כשמזכירים היום ברכה לישראל משתמשים דווקא בברכותיו של בלעם הרשע, ומדוע הן נעשו כה מפורסמות? וכי לא היה ניתן למצוא ברכות מפי צדיקים? מיהו "בלעם" זה, שברכותיו חקוקות בכל מקום ולאורך כל תולדות ישראל?

יש לשאול שאלה נוספת על סוף הפרשה, כאשר בלק משתכנע שבלעם אינו מסוגל לקלל את עם ישראל. הגמרא מספרת (סנהדרין קו ע"א) שבסופו של דבר יעץ בלעם לבלק להכשיל את ישראל בבעל פעור כאמצעי מלחמה נגדו, כי "א-להיהם של אלו שונא זימה הוא". למה הציע בלעם להכשיל את בני ישראל דווקא בעברה זו של זנות, ולא המליץ על עברה אחרת?

לבסוף אבקש להעיר על קושי מילולי באותה פרשה – הביטוי "שלוש רגלים" מופיע שלוש פעמים, ותמיד במקום הביטוי "שלוש פעמים": "מֵה-עֲשִׂיתִי לְךָ פִּי הַפִּיתִי זֶה שְׁלֹשׁ רִגְלִים" (כב:כח); "עַל-מֵה הַפִּיתִי אֶת-אֶתְנֶךָ זֶה שְׁלֹשׁ רִגְלִים" (פס' לב); "נִתְּט לְפָנַי זֶה שְׁלֹשׁ רִגְלִים" (פס' לג). זהו ביטוי משונה, ורש"י חש בקושי ואומר על אתר שהביטוי "שלוש רגלים" רומז על מצוות העלייה לרגל: "רמז לו אתה מבקש לעקור אומה החוגגת שלוש רגלים בשנה". אלא שפירוש יפה זה הנלקח מהמדרש אינו מובן: כיצד דבר זה קשור לבלעם? הלוא בלעם ביקש לעקור את כל המהות של האומה הישראלית ולא רק את מצוות העלייה לרגל לירושלים?!

דומני שהמפתח לתשובות על שלוש שאלות אלו ולהבנת פרשה זו מצוי בפסוק הראשון שבו מופיע בלעם: "וַיִּשְׁלַח מְלָאכִים אֶל-בָּלָעַם בֶּן-בְּעֹר פְּתוּרָה אֲשֶׁר עַל-הַנֶּהָר אֲרָץ בְּנֵי-עַמּוֹ לְקְרֹא-לוֹ לֵאמֹר הִנֵּה עִם יֵצֵא מִמִּצְרָיִם" (כב:ה).

בדרך כלל כאשר התורה מזכירה דמות חדשה, היא טורחת לתת לנו פרטים על האיש. והנה כאן נוהגת התורה ב"קמצנות". חז"ל דרשו פסוק זה בדרך מעניינת. על השם המיוחד של בלעם אומרת הגמרא שבלעם הוא "בלא עם" (סנהדרין קה ע"א). אין באמירה זו משחק מילים בעלמא, אלא יש כאן קביעה עמוקה ועקרונית על אישיותו ומהותו של בלעם. בלעם מנותק מכל עם שהוא, הוא נטול עם ונטול שורשים, ובת זוגו היא האתון. כל מטרתו היא שכל העמים, בייחוד עם ישראל, ייעלמו מהעולם כעם וכאומה.

לכן, רק הברכות של בלעם הן ברכות אובייקטיביות ואמתיות, כי הוא אינו בתוך עם כלשהו, אלא מחוץ ל"משפחת העמים". מנקודת מבט כזו, כאשר עומדים מבחוץ וכששומרים על מרחק, קל לראות התנהגות של עם כלשהו ראייה נכונה ומדויקת. לכן בלעם המנוכר לחלוטין יכול לברך, והברכות שלו אמינות ומשמעותיות מאוד. פירוש זה עונה על שאלתנו הראשונה ומסביר היטב למה ברכתיו של בלעם נהפכו לכה מפורסמות.

נשים לב שהמילה "עם" (בצורתה השונות – עם, העם, לעם, לעמי) מופיעה 16 פעמים בפרשה – שכיחות גבוהה במיוחד מבחינה סטטיסטית. גם בפסוק שהזכרנו לעיל מופיעה המילה "עם" פעמיים.

עתה יש לזכור שלעם ישראל יש מצווה אחת הגורמת לאיחודו ולגיבושו ואף מאפיינת אותו. זוהי מצוות "עלייה לרגל" – ההתאחדות של כולם בירושלים במשך החג. איחוד זה מושג שלוש פעמים בשנה בשעה שכולם עולים לירושלים. יש כאן אחדות אמיתית: אחדות במטרה (לעבוד את ה'), אחדות במקום (בירה אחת, בית מקדש אחד ולא כמות מפורזות) ואחדות בזמן (החגים חלים בתאריכים קבועים בלוח העברי או עפ"י קביעותיו של הסנהדרין).¹ לכן זאת המצווה שבלעם ניסה לעקור, והיא מרומזת בביטוי "שלש רגלים" שבפי האתון.²

דברים אלה מסבירים גם את גישתו של המהר"ל, הכותב בספרו "גור אריה" ששלושת הרגלים מסמלים את "נצחיות ישראל". אכן, נצחיות באחדות של שלושת הממדים (קדושה, מקום וזמן). בזה גם ענינו על שאלת הנוסח ששאלנו. אותו בלעם – בלי עם – שמטרתו להעלים את עם ישראל, מנסה לעקור דווקא את מצוות העלייה כרגל, כדברי רש"י לעיל. לשאלתנו על בחירתו של בלעם במעשי זימה משיב בעקיפין הרב מרדכי יפה בספרו "לבוש האורה". הוא מוסיף על דברי המהר"ל וכותב:

מדה כנגד מדה דכאן "ויחר-אף א-להים פ-הולך הוא" (כב:כב) שהליכה זו היתה רעה בעיני הש"י והליכת ישראל בעלייתם לרגלים היתה טובה וחביבה בעיני ה'.

כשם שמצוות העלייה לרגל מסמלת את אחדות העם ובנייתו, כך להפך: יש עברה טיפוסית שגם מביאה להרס העם וגם מאפיינת את ההרס הזה: זנות וגילוי עריות, כלומר המעשה ב"בעל פעור". בתולדות האנושות ידוע שעמים חשובים רבים נכחדו בגלל זנות (למשל רומא), ולכן זאת הייתה העצה שנתן בלעם לבלק. בלעם הרי היה "מומחה" לשיטות היעלמות של עם. לא זו בלבד שהוא לא היה שייך לשום עם, אלא שהוא גם היה מבלבל עמים, ולכן ידע מה לעשות ואיך לפעול כדי להרוס עם.

לסיכום, מפתח התשובה לשלוש השאלות הוא הבנת המושג "עם", והאנטיתזה המוחלטת שלו בדמותו של "בלעם הנביא".

מקומה של פרשה זו בספר במדבר נמצא בלב תהליך גיבושו של העם לפני הכניסה לארץ ישראל. יש נפילות לעם ישראל, מכשולים רבים, עצירות וניסיונות, אבל העם חזק, מתחשל ומתגבש. בלעם הוא האיש החיצוני המבשר לנו על עצמתו של עם ישראל ועל הכוחות הטמונים בו. אכן, התהליך ההיסטורי נמשך, ובסופו של דבר בא פינחס ומציל את ישראל. עתה מוכן העם להיכנס לארץ ישראל, מסוגל לכבוש את הארץ כעם חזק ולהתנחל בה התנחלות של קבע.

פרופ' עלי מרצבך
המחלקה למתמטיקה

¹ אחד הביטויים של פילוג הממלכה בישראל, היה הקמת הבמות בבית-אל וברן ומניעה משבטי ישראל לעלות לירושלים.

² גם מצוות "הקהל" גרמה לאיחוד העם, אולם היא נדירה – אחת לשבע שנים – ונגררת על ידי מצוות העלייה לרגל.